

12. Gp

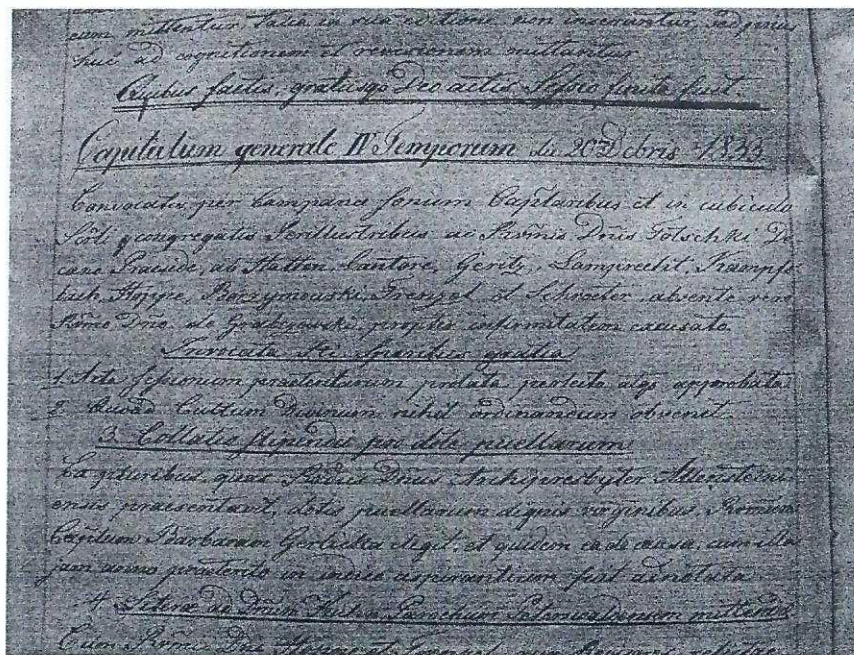
WARMIŃSKA KAPITUŁA KATEDRALNA

DZIEJE I WYBITNI PRZEDSTAWICIELE

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ
ANDRZEJA KOPICZKO, JACKA JEZERSKIEGO
I ZDZISŁAWA ŻYWICY

*Publikacja wydana przy wsparciu finansowym
Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego*

OLSZTYN 2010

ks. dr Marcin Wysocki
Katolicki Uniwersytet Lubelski

Patrystyczne korzenie kapituł i statutów kapitułnych

Znana, aczkolwiek często zapomniana, zasada głosi: *Nihil novi sub sole*. Nic nie dzieje się bez złożonego łańcucha przyczyn i powiązań. Każda rzeczywistość ma swoje korzenie i źródła, które trzeba poznać, aby zrozumieć jej stan obecny. I nie inaczej jest z szacowną 750-letnią historią Kapituły Katedralnej we Fromborku. Dzieje Kapituły Warmińskiej wpisują się bowiem w wielowiekową tradycję *vita communis clericorum*, którą należy poznać szczególnie dziś, po Vaticanum II, które nieco zwróciło kapituły *ad fontes*.

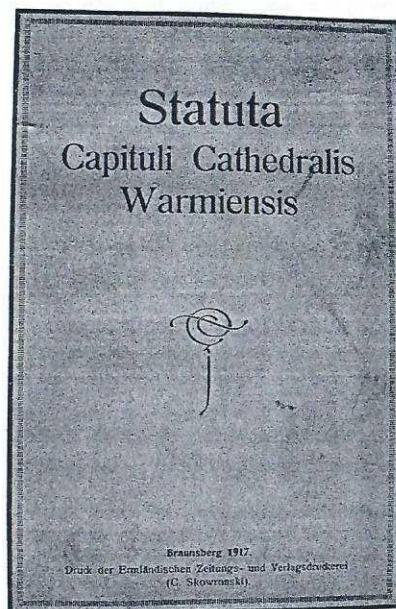
Ślady takiego podejścia w Kapitulie Warmińskiej – nawiązywania do historii i odnajdywania swoich korzeni – dostrzec można już u początków jej dziejów. Jej fundator – biskup Anzelm – w dokumencie z 10 lipca 1277 roku, reorganizującym Kapitułę Katedralną, postanawiał, „ut in peragendis divinis officiis eum modum observent et ordinem, qui apud episcopatum et ecclesiam Misnensem Magdeburgensis provincie laudabiliter adhuc usque ad hec tempora est servatus”¹. W ten sposób cofamy się w historycznym łańcuchu następstw do wieku X i do pierwszego biskupa miśnieńskiego Burcharda, który tuż po utworzeniu diecezji miśnieńskiej w 967 roku, „collegium instituit canonicorum et sacerdotum Christi”, które z biegiem czasu przekształciło się w kapitułę². Burchard, benedyktyński mnich z Regensburga³, oparł życie powołanej przez siebie wspólnoty na zasadach opracowanych w VIII w. przez Chrodeganga, biskupa Metzu, na podstawie reguł św. Augustyna i św. Benedykta z Nursji⁴. Śledząc dzieje Kapituły Warmińskiej się-

¹ *Preußisches Urkundenbuch*, t. 1, cz. 1, Königsberg 1882, nr 355, s. 240. Zob. J. Obłak, *O początkach Kapituły Katedralnej na Warmii*, *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* 16(1961), s. 8–25; tenże, *Statuty Warmińskiej Kapituły Katedralnej (w rozwoju historycznym)*, *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* 16(1961), s. 45–58.

² Zob. K. Brunn, *Das Domkapitel von Meissen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der deutschen Domkapitel*, Meissen 1902, s. 1–3.

³ E. Sauser, *Burchard, Bischof von Meißen, Bibliographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, t. 16, Herzberg 1999, k. 251–252.

⁴ Zob. K. Brunn, *Das Domkapitel von Meissen*, s. 3.

gamy zatem już do wczesnego średniowiecza. Trzeba jednak cofnąć się jeszcze dalej, aby zrozumieć istotę życia kapitulnego, także tego, które zostało zapoczątkowane na Warmii przed 750 laty.

Choć o ukonstytuowaniu się prawnym kanonikatu możemy mówić dopiero w wieku VIII, a o użyciu pojęcia „kanonik” w sensie ścisłym w wieku VI⁵, to jednak nie można pominąć okresu wcześniejszego, w którym można dostrzec zręby instytucji sformalizowanej kilka stuleci później. Teoretyczne podstawy życia kanonickiego kleru dały oczywiście przede wszystkim wypowiedzi Pisma Świętego. Punktem wyjścia do rozważań o życiu duchownych były teksty starotestamentalne mówiące o czystości synów Aarona (*Kpł 21, Lb 18, Pwt 18*) oraz teksty psalmów: *Dominus pars hereditatis meae* (*Ps 15,5*) i *Portio mea Dominus* (*Ps 118,57*). Ewangelie dostarczają przykładu Apostołów opuszczających wszystko, aby iść za Panem i zachęć Chrystusa do ubóstwa ewangelicznego (*Łk 14,33; Mt 19,21*). Ważnym wskazaniem – do którego często odwoływali się Ojcowie Kościoła – jest fragment z *Dziejów Apostolskich*, opisujący życie pierwotnej wspólnoty apostoelskiej (*vita apostolica*) w Jerozolimie (*Dz 4,32–35*)⁶. W listach św. Pawła odnajdujemy również szereg rad, które streszczają się w jednej zasadzie: *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus* (*2 Tm 2,4*)⁷. Wykorzystując te tematy Ojcowie tworzą podstawowe ramy życia duchownych, wskazując przede wszystkim na konieczność porzucenia dóbr doczesnych, życie modlitwy i całkowite oddanie się Bogu⁸. Na przykład wyraźne zasady życia duchownych przekazuje w swoich listach Hieronim, który opierając się na powyższych fragmentach Pisma Świętego, w liście LII do kapłana Nepocjana, tak pisał: „Kto sam jest częścią Pana albo Pana ma za częścią, winien tak postępować, by i posiadał Pana, i był w Jego posiadaniu. (...) Nic nie może mieć poza Panem, a jeśliby miał cokolwiek prócz Pana, Pan nie będzie jego częścią. (...) Progu małego mieszkania twego albo rzadko, albo nigdy niech nie przestępują stopy kobiet. (...) Pismo Boże często czytaj, a raczej świętej lektury nigdy z rąk swych nie wypuszczaj. Ucz się tego, czego masz nauczać; w mowie trzymaj się przyjętej nauki (...) Chcę żebyś był nie deklamatozem, krzykaczem plotącym bez sensu, ale świadomym tajemnicy i w sakramentach Boskich bardzo wykształconym. (...) Unikaj zarówno

⁵ W zarządzeniach synodu w Clermont (533 r.) oraz w liście św. Bonifacego do papieża Zachariasza (Ep. 57 z 744 r.) występuje już wyraźnie rozróżnienie na duchownych kanoników (*clerici canonici*) i nie-kanoników.

⁶ Zob. E.W. McDonnell, *The Vita Apostolica: Diversity or Dissent*, Church History 24(1955), s. 15–31; M.H. Vicaire, *The Apostolic Life*, Chicago 1966.

⁷ Zob. Ch. Dereine, *Chanoines (Des origines au XIIIe s.)*, [w:] *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, Paris 1953, t. 12, s. 355–356; F. Poggiaspalla, *La Vita Comune del Clero: Dalle Origini alla Riforma Gregoriana*, Roma 1968, s. 9–28.

⁸ Zob. Hilarius Pictaviensis, *Tractatus Super Psalmos*, VIII, 2–5, PL 9, 551–553; Ambrosius, *In Psalmum David CXVIII Expositio*, VIII, 2–18, PL 15, 1294–1302.

szat zbyt ciemnych, jak i jasnych (...). Winienesz unikać biesiad z ludźmi świeckimi, a nade wszystko z tymi, którzy nadymają się z powodu piastowanych godności”⁹.

Wskazania takie będą miały w późniejszym okresie wielki wpływ na kształtowanie się praktyki życia wspólnego oraz powtórza się prawie jednogłośnie w statutach kapitulnych, w tym również warmińskich.

Obok teoretycznego namysłu nad życiem duchownych, szedł jednak prąd praktyki: poczynawszy od prostego naśladowania wzoru wspólnoty jerozolimskiej już w pierwszych wiekach, jak widzimy to w Kościele w Aleksandrii, o którym świadectwo wydał nawet Żyd Filon¹⁰, czy też w Efezie, gdzie „kapłani, słusznie szanowani i godni Boga, tak są zestrojeni z biskupem, jak struny z cytrą”¹¹. Wyjątkowa wspólnota kapłanów między sobą i z wiernymi objawiała się w sprawowaniu Eucharystii – jak wskazuje np. pochodzące z I wieku *Didachè*¹² – którą sprawować można tylko w łączności z biskupem, co mocno podkreśla św. Ignacy Antiocheński w połowie II wieku¹³. Biskupi i kapłani tworzą, według Ignacego, szczególną wspólnotę na wzór Chrystusa i Jego Apostołów¹⁴. Ta specyficzna jedność pomiędzy biskupem a duchowieństwem zaowocowała ostatecznie powstaniem prezbiteriów biskupich, które stanowili prezbiterzy i niżsi rangą duchowni, zgromadzeni wokół biskupa i wspomagający go w sprawowaniu funkcji liturgicznych i zarządzaniu diecezją. Zdaje się, że taką radę miał na myśli Ignacy Antiocheński, gdy wskazywał na konieczność powrotu skłóconych z Kościołem do jedności z Bogiem i radą biskupa¹⁵. Przyrównywał on również biskupa do Boga Ojca, a kapłanów do Rady Boga i Zgromadzenia Apostołów, gdy nakazywał szanować duchowieństwo chrześcijanom w Tralleis. Podobnymi terminami określały kapłanów *Konstytucje Apostolskie* z IV wieku w kontekście uczt, na które zapraszani są duchowni:

⁹ Hieronymus, *Ep.*, LII, 5, 7, 8, 9, 11: „Qui autem vel ipse pars domini vel dominum partem habet, talem se exhibere debet, ut et possideat dominum et ipse possideatur a domino. (...) Nihil extra dominum habere potest, quod, si quippiam aliud habuerit praeter dominum, pars eius non erit dominus. (...) Hospitium tuum aut raro aut numquam mulierum pedes terant. (...) Divinas scripturas saepius lege, immo numquam de manibus tuis sacra lectio deponatur. Disce, quod doceas; obtine eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, (...). Nolo te declamatorem esse et rabulam garrulum que, sed mysterii peritum et sacramentorum dei tui eruditissimum. (...) Vestes pullas aequae vita ut candidas. (...) convivia tibi vitanda sunt saecularium et maxime eorum, qui honoribus tument”, *Listy*, t. 1, Warszawa 1952, s. 329–348. Por. tenże, *Ep.*, XIV, CXXV.

¹⁰ Zob. Tenże, *De viris illustribus*, 11.

¹¹ Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Ephesios*, IV, 1.

¹² Zob. *Didachè*, 14–15.

¹³ Zob. Ignatius Antiochenus, *Epistula ad Smyrnienses*, VIII, 1–2.

¹⁴ Zob. Tenże, *Epistula ad Trallianos*, II, 2–3.

¹⁵ Tenże, *Epistula ad Philadelphos*, VIII, 1.

„Prezbiterom, ponieważ trdzą się głoszeniem nauki, należy również dać podwójną rację dla uczczenia apostołów Pana, których miejsce zajmują jako członkowie rady biskupa i wieniec Kościoła: są bowiem Zgromadzeniem i Radą Kościoła”¹⁶.

Również św. Hieronim wydaje się nie bez powodu odnosił w jednym z listów nazwę „senator” do kapłanów¹⁷, zaś Grzegorz z Nazjanzu z wyraźną niechęcią mówił o „dostojnej Radzie przewodników ludu”, która wówczas zarządzała Kościołem w Nazjanzie i przeciwstawiała się Grzegorzowi¹⁸. W podobnym tonie, w *Homilii po powrocie z zesłania* mówił Jan Chryzostom o swych współpracownikach, którzy najpierw dzielili z nim rządy w Konstantynopolu, a potem wystąpili przeciwko niemu: „Gdyby mi złorzeczył nieprzyjaciel mój, byłbym wytrwał. Ci, co byli z nami, obrócili się przeciwko nam; ci, co wraz z nami sterowali okrętem, chcieli okręt zatopić”¹⁹.

Od najwcześniejszych zatem lat istnienia hierarchii kościelnej wskazywano na duchowieństwo jako na szczególne ciało – wspólnotę trwającą przy biskupie, której celem było uczestniczenie w zarządzaniu wspólnotą Kościoła. Kapłani tworzyli „radę” – doradzali biskupowi w najważniejszych kwestiach, jak świadczy o tym chociażby już w III wieku korespondencja biskupa Cypriana z Kartaginy. Wobec szerzącej się w czasie nieobecności Cypriana rewolty niektórych prezbiterów, a jednocześnie konieczności dalszego ukrywania się, ów Biskup Kartaginy tak pisał, zwracając się do *presbyteris et diaconis fratribus*:

„Na to, co pisali nasi współprezbiterzy: Donat, Fortunat, Nowat i Gordiusz sam nie mogę odpisać. Postanowiłem bowiem na początku moich rządów biskupich nic nie zrobić bez waszej wiedzy i zgody ludu, oraz nie kierować się swoim zdaniem osobistym. Kiedy z łaski Boga przyjadę do was, wówczas wspólnie, jak tego wymaga wzajemny szacunek, omówimy to wszystko co się stało, co należy uczynić”²⁰.

Co więcej, poleca im, pod swoją nieobecność, zajmować się sprawami Kościoła, a w sposób szczególny opiekę nad wiernymi: „Zachęcam was i nakazuję, ponieważ wasza obecność nie jest tak znienawidzona i tak bardzo niebezpieczna, abyście w moim imieniu czynili wszystko to, czego wymaga zarząd

¹⁶ *Constitutiones apostolorum*, II, 28, 5; *Synody i kolekcje praw*, t. 2, Kraków 2007, s. 46.

¹⁷ Hieronimus, *Ep.*, LII, 7.

¹⁸ Gregorius Nazianzenus, *Carmen*, II, 1, 30.

¹⁹ Joannes Chrysostomus, *Sermo post reditum a priore exilio*, II, 5; *Dwadzieścia homilij i mów*, Kraków 1947, s. 278.

²⁰ Cyprianus, *Ep.*, XIV, 4: „Ad id vero quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus et Fortunatus, Novatus et Gordius, solus rescribere nihil potui, quando a primordio episcopatus mei statuerim nihil sine consilio vestro et sine consensu plebis mea privatim sententia gerere. Sed, cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quae vel gesta sunt vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus”, PSP 1, s. 63.

spraw kościelnych”²¹. Wśród prerogatyw tego grona duchownych najbardziej podkreślanym przywilejem było uczestniczenie w procesach sądowych, którym przewodniczył biskup. *Konstytucje Apostolskie* wyraźnie stwierdzają: „W sądzie niechaj będą obecni diakoni i prezbiterzy, niech wyrokują sprawiedliwie i bezstronnie jako ludzie Boży”²². Na Zachodzie zaś IV Synod w Kartaginie (418 r.) jeszcze ostrzej podkreśla rolę gremium prezbiterów w sprawowaniu biskupiej władzy sądenia: „Biskup nie osądzi żadnej sprawy bez obecności swych duchownych; prócz tego wyrok biskupa będzie nieważny, jeśli nie zostanie potwierdzony wyrokiem duchownych”²³. Grono duchownych skupione wokół biskupa nie tylko uczestniczy we władzy sądenia, ale również w zarządzaniu majątkiem kościelnym. W kanonach 24 i 25 Synodu Antiocheńskiego (341 r.) znajdujemy informacje o ich udziale w trosce o majątek biskupstwa: „Prezbiterzy i diakoni z otoczenia biskupa powinni mieć jasną i ścisłą wiedzę o majątku kościelnym, powinni dokładnie znać majątek Kościoła, a niczego nie należy przed nimi ukrywać, aby w przypadku śmierci biskupa wiadome było, co należy do majątku kościelnego (...). Gdyby biskup (...) wykorzystywał majątek i zasoby kościelne dla celów prywatnych lub dysponował plonami zbieranymi z majątków kościelnych wedle własnego uznania i wbrew opinii prezbiterów i diakonów (...) powinien zdać sprawę przed synodem”²⁴.

Można zatem stwierdzić, że już w starożytności chrześcijańskiej istniały grupy duchownych, pełniących przy biskupie funkcje doradcze, sadownicze i zarządcze, co później stało się domeną wielu kapituł, w tym także warmińskiej. Mówiąc o gremiach kapłańskich, które istniały w pierwszych wiekach przy stolicach biskupich, należy jednak pamiętać, że pierwsze wieki dziejów Kościoła nie znały sieci parafialnej w dzisiejszym charakterze. Duchowieństwo zgromadzone było przede wszystkim w miastach, stąd też cały kler starożytnego Kościoła trzeba po prostu uważać za kanoników w szerokim tego słowa znaczeniu²⁵. Konieczność

²¹ Cyprianus, *Ep.*, XIV, 2: „Hortor et mando ut vos, quorum minime illic invidiosa et non adeo periculosa praesentia est, vice mea fungamini circa gerenda ea quae administratio religiosa deposcit”, PSP 1, s. 61.

²² *Constitutiones apostolorum*, II, 47, 1; *Synody i kolekcje praw*, t. II, s. 61.

²³ *Synodus Carthaginiensis*, IV, k. 23: „Episcopus nullius causam audiat absque presentia clericorum suorum; alioquin irrita erit sententia episcopi, nisi clericorum sententia firmetur”.

²⁴ *Canones synodi antiochenae*, k. 24, 25: „Φανερά δὲ εἶναι τὰ διαφέροντα τῇ ἐκκλησίᾳ, μετὰ γνώσεως τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ὥστε τοὺς εἰδέναι καὶ μὴ ἀγνοεῖν, τίνα ποτὲ τὰ ἰδιά ἐστὶ τῆς ἐκκλησίας, ὥστε μηδὲν αὐτοὺς λαμβάνειν ἢ ἐν συμβαίῃ τὸν ἐπίσκοπον μεταλλάττειν τὸν βίον, φανερῶν ὄντων τῶν διαφερόντων τῇ ἐκκλησίᾳ πραγμάτων (...) εἰ δὲ μὴ τοῦτοις ἀρκοῖτο, μεταβάλλοι δὲ τὰ πράγματα εἰς οἰκείας αὐτοῦ χρείας, καὶ τοὺς πόρους τῆς ἐκκλησίας, ἢ τοὺς τῶν ἀγρῶν καρπούς, μὴ μετὰ γνώμης τῶν πρεσβυτέρων, ἢ τῶν διακόνων χειρίζοι, (...) τοῦτον εὐθὺς παρέχειν τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας”, *Synody i kolekcje praw*, t. I, s. 141–142.

²⁵ Wydaje się, że właśnie w takim sensie używa tej nazwy Cyryl Jerozolimski. Zob. Cyrillus Hierosolymitanus, *Protocatechesis*, 4.

określenia starożytnego rodzaju życia kleru, jako życia kanonicznego na przełomie starożytności i średniowiecza, wiąże się z powolnym i względnie późnym pojawieniem się kleru rozrzuconego po parafiach wiejskich oraz ośrodkach odległych od siedzib biskupich²⁶.

Drogą do przekształcenia się tych grup duchowieństwa w kapituły był – pomimo wskazanych ziemskich prerogatyw – proces „porzucania tego, co ziemskie” przez kapłanów i próby naśladowania *vita apostolica*. Świadectwem tego są np. stanowione na poszczególnych soborach i synodach prawa dotyczące życia kleru²⁷, mówiąc na przykład o zamieszkiwaniu duchownych z kobietami²⁸, o *stabilitas loci* duchowieństwa²⁹, o nie zajmowaniu się przez duchownych sprawami niezwiązanymi z ich powołaniem³⁰. I to właśnie z tych przepisów prawnych, zarysowanej powyżej praktyki i teorii *vitae clericorum* pierwszych wieków wzięło początek życie wspólne kleru diecezjalnego na wzór życia apostolskiego, które z czasem przerodziło się w kapituły kanoniczne³¹.

Jednym z pierwszych fundatorów i promotorów wspólnot kleryckich był Euzebiusz z Cagliari, biskup Vercelli († 371)³². Przebywając na wygnaniu na Wschodzie (Palestyna, Kapadocja, Egipt), poznał życie monastyczne i pozostał pod jego urokiem. Po powrocie z wygnania, jak pisze św. Ambroży, postanowił złączyć w jedno: dyscyplinę życia monastycznego ze stanem kleryckim³³. Z duchownych swojego Kościoła utworzył wspólnotę, opartą na wschodnim cenobityzmie, której sam do śmierci przewodniczył³⁴. Podobne wspólnoty powstały również w Tours z inicjatywy biskupa Marcina³⁵ i w Noli, założona przez bi-

²⁶ Zob. J. Kłoczowski, *Vita communis kleru w XI–XII wieku*, Roczniki Humanistyczne 2(1961), s. 6–7; G. Cracco, *Chiesa e cristianità rurale nell'Italia di Gregorio Magno*, [w:] *Medioevo rurale. Sulle tracce della civiltà contadina*, Bologna 1980, s. 361–379; P. Pergola, *Alle Origini Della Parrocchia Rurale (IV–VIII sec.): Atti della giornata tematica dei seminari di Archeologia Cristiana*, Roma 1999; K.D. Bowes, „Christianization” and the Rural Home, *Journal of Early Christian Studies* 2(2007), s. 143–170.

²⁷ Zob. L. Ueding, *Die Kanones von Chalkedon in ihrer Bedeutung für Mönchtum und Klerus*, [w:] *Das Konzil von Chalkedon: Geschichte und Gegenwart*, red. A. Grillmeier, H. Bacht, t. 2, Würzburg 1953, s. 569–676.

²⁸ Zob. *Sobór Nicejski I*, k. III; *Synod w Elwirze*, k. 27.

²⁹ Zob. *Sobór Nicejski I*, k. XV; *Sobór Chalcedoński*, k. V, X; *Synod w Arles*, II/A, k. 21; *Synod w Sardyce II*, k. 9.

³⁰ Zob. *Sobór Chalcedoński*, k. III.

³¹ Zob. M. Humbert Vicaire, *L'imitation des apotres: moines, chanoines, mendiants (IVe–XIIIe siècles)*, Paris 1963; J. Châtillon, *Le mouvement canonial au moyen age*, Paris–Turnhout 1992.

³² Zob. E. Crovella, *S. Eusebio di Vercelli*, Vercelli 1960; L. Dattrino, *S. Eusebio di Vercelli. Vescovo „martire”? Vescovo „monaco”?*, *Augustinianum* 24(1984), s. 167–187.

³³ Zob. Ambrosius, *Ep. ad Vercellensem ecclesiam*, XIV (LXIII), 66.

³⁴ Zob. Ambrosius, *Ep.*, LXXXI, *Sermo LXXXIX*.

³⁵ Zob. Sulpicius Severus, *Vita Martini* 10; F.S. Pericoli Ridolfini, *Agli inizi del monach-*

skupa Paulina³⁶. W V wieku wspólnot kleryckich było już bardzo wiele i prawie we wszystkich prowincjach kościelnych. O jednej z takich wspólnot, tym razem na Wschodzie, wspomina Sozomen w swej *Historii Kościoła*. Według niego, w miejscowości Rinokurura, na pograniczu Egiptu i Palestyny, od czasów biskupa Melasa i jego towarzyszy, „tamtejsi duchowni mają wspólne pomieszkание i stół, oraz wszystkie inne dobra wspólne”, choć nic nie wskazuje, że byli oni mnichami³⁷.

Jednak pierwsze próby usystematyzowania wspólnego życia kapłanów podjął św. Augustyn († 430)³⁸. Gdy w roku 395 objął po biskupie Walerym stolicę biskupią w Hipponie, najpierw w przykościelnym ogrodzie wybudował klasztor, a później, by nie zakłócać jego ciszy, w domu biskupim odtworzył klasztor o bardziej elastycznej dyscyplinie, gdzie ze swym duchowieństwem praktykował życie wspólne³⁹. Dla potrzeb założonych przez siebie wspólnot św. Augustyn napisał szereg pism dotyczących życia wspólnotowego, pośród których najważniejsze miejsce zajmuje pierwsza na Zachodzie *Reguła*⁴⁰. Najważniejszymi punktami augustyniańskiej doktryny życia wspólnotowego były: jednomyślność serc, oddanie do wspólnego użytku swoich dóbr, utrzymywanie każdego przez wspólnotę, modlitwa, posty, życie w czystości⁴¹. Od członków wspólnoty Augustyn wymagał radykalnego wyzbycia się własności prywatnej, czystości obyczajów, posłuszeństwa, miłości Boga i bliźniego, wspólnotowości w modlitwie i w pracy oraz wiernej i ofiarnej posługi duszpasterskiej w Kościele. W jego teorii wspólnoty ważna

esimo gallico: 'La Vita Martini' e 'La Vita Antonii', *Studi e materiali di storia delle religioni* 3(1967), s. 420–433.

³⁶ Zob. J.T. Lienhard, *Paulinus of Nola and Early Western Monasticism*, Theophaneia 28, Köln–Bonn 1977; A. Ruggiero, H. Crouzel, G. Santaniello, *Paolino di Nola. Momenti della sua vita e delle sue opere*, Nola 1983; A. Mencucci, *San Paolino Vescovo di Nola*, Siena 1989; J. Pałucki, *Paulin z Noli asceta i nauczyciel*, *Roczniki Teologiczne* 4(1999), s. 207–220.

³⁷ Sozomenus, *Historia ecclesiastica*, VI, 31; *Historia Kościoła*, Warszawa 1989, s. 429.

³⁸ Zob. M. Wysocki, *Statuty Dobromiejskiej Kapituły Kolegiackiej (wprowadzenie)*, *Roczniki Dobromiejskie*, t. 2, Dobro Miasto 2008, s. 55–56.

³⁹ Zob. V. Desprez, *Początki monastycyzmu*, t. 2, tłum. J. Dembska, Kraków 1999, s. 274–276; A.P. Orban, *Augustinus und das Mönchtum*, *Kairos* 18(1976), s. 100–118; A. Zumkeller, *War Augustins monasterium clericorum in Hippo wirklich ein Kloster? Antwort auf eine neue Hypothese A.P. Orbans*, *Augustinianum* 2(1981), s. 391–397.

⁴⁰ Zob. P. Nehring, *Wstęp*, [w:] św. Augustyn, *Pisma monastyczne*, Kraków 2002, s. 48–132.

⁴¹ Zob. L. Verheijen, *Saint Augustine's Monasticism in the Light of Acts 4.32–35*, *The Saint Augustine Lecture* 1975, Villanova 1979; tenże, *Acts 4:31–35 in the Monastic Texts of Saint Augustine*, *Second Annual Course on Augustinian Spirituality*, Rome, July 1–17, 1976, Rome [b.d.], s. 47–59; tenże, *Acts 4:32a in Augustinian Theology*, *Second Annual Course on Augustinian Spirituality*, Rome, July 1–17, 1976, Rome [b.d.], s. 59–66; A. Zumkeller, *Augustine's Ideal of the Religious Life*, New York 1986; G. Lawless, *Augustine of Hippo and His Monastic Rule*, Oxford 1987.

jest także zmiana stosowanej terminologii. Dla Augustyna *monasterium* to już nie pustelnia, lecz dom i wspólnota (*domus, communitas*); członkowie wspólnoty to nie *monachi* (mnisi), lecz *clerici* (duchowni) albo *servi Dei* (słudzy Boży). *Regula* wywarła silny wpływ na późniejsze kodyfikacje prawa życia wspólnotowego, czerpał z niej Cezary z Arles, Kasjodor, św. Benedykt z Nursji, a skopiowana wraz z innymi regułami z V–VII wieku w karolińskich *Codices regularum*, rozpowszechniła się w średniowieczu, najpierw jako jedna z reguł monastycznych, a następnie jako reguła kanoników⁴².

Wzorem dla późniejszych reguł kanonickich była również *Regula monasteriorum* – *Regula* św. Benedykta z Nursji († 547), która normowała cenobickie życie mniszne na podstawie Pisma Świętego, dzieł Ojców Kościoła oraz doświadczenia monastycyzmu wschodniego i zachodniego. Według Benedykta, celem życia wspólnego nie jest tworzenie społeczności, ale formacja mnicha, wyrobienie w nim głębokiego życia duchowego, czemu ma służyć praktyka życia wspólnego. Tekst reguły, składającej się ze wstępu i 73 rozdziałów, dotyczy organizacji klasztoru, sposobu postępowania i zachowywania się mnichów oraz ich życia wewnętrznego. Klasztor pojęty jest jako rodzina, na czele której stoi opat, będący przede wszystkim ojcem wspólnoty i stróżem reguły. Najważniejszym zadaniem mnichów jest modlitwa wspólna (*officium divinum*). Wielkie znaczenie w życiu mnichów ma także praca, pojęta jako środek utrzymania się wspólnoty oraz dobrego samopoczucia się mnichów⁴³.

Mówiąc o postaci św. Benedykta i jego *Regule* należy wspomnieć innego reformatora i propagatora życia wspólnego kleru – św. papieża Grzegorza Wielkiego († 604) i jego wkład w *vita communis clericorum*. Pośród różnorodnych inicjatyw mających na celu rozszerzenie idei życia monastycznego według *Reguły Benedykta*, trzeba zwrócić uwagę na jego wpływ na życie wspólne biskupów i kapłanów w Anglii, gdzie ślady takiego życia wspólnotowego odkrywamy w VI wieku, o czym wspomina Beda Czcigodny, opisując wydarzenia związane z ewangelizacją Brytanii przez wysłannika Grzegorza Wielkiego, Augustyna z Canterbury. Odpowiadając na zapytanie Augustyna dotyczące pobieranych

⁴² Zob. V. Desprez, *Początki monastycyzmu*, s. 284–285; L. Hertling, *Kanoniker, Augustinusregel und Augustinerorden*, *Zeitschrift für katholische Theologie* 54(1930), s. 335–359; Ch. Giroud, *L'ordre des chanoines réguliers de Saint-Augustin et ses diverses formes de régime interne*, Martigny-Suisse 1961; M. Zacherl, *Die Vita communis als Lebensform des Klerus in der Zeit zwischen Augustinus und Karl dem Grossen*, *Zeitschrift für Katholische Theologie* 92(1970), s. 385–424.

⁴³ Zob. Ch. Dereine, *Vie commune, règle de Saint Augustin et chanoines réguliers au XIe siècle*, *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 41(1946), s. 365–406; J. Kowalczyk, *Benedyktyńska reguła*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1995, kol. 258–261; M. Starowieyski, *Reguła świętego Benedykta. Wprowadzenie i bibliografia*, [w:] *Starożytne reguły zakonne*, PSP 26, Warszawa 1980, s. 179–187; K. van Oost, *Ideal benedyktyński*, *Cenobium* 18(2003), s. 21–34; P. Rostworowski, *Święty Benedykt i jego Reguła*, *Cenobium* 18(2003), s. 35–59.

stypendiów i życia duchownych papież Grzegorz zalecał formę monastycznej wspólnoty jako najodpowiedniejszą dla biskupa i jego duchowieństwa⁴⁴. Zresztą sam Grzegorz próbował w praktyce łączyć *vita contemplativa* i *vita activa*, żyjąc pośród mnichów i pełniąc posługę duszpasterską, a jednocześnie nieustannie nakładając do zasad życia w ubóstwie, czystości, posłuszeństwie i przy zachowaniu *stabilitas loci*⁴⁵.

Z wzorców, jakimi były *Reguły* św. Augustyna i św. Benedykta, korzystał również św. Chrodegang († 766)⁴⁶, który dla kanoników katedry w Metz spisał pierwszą regułę, regulującą życie wspólne kapłanów stricte diecezjalnych. Była ona oparta w głównej mierze na *Regule* św. Benedykta, z wykorzystaniem cytatów biblijnych, tekstów patrystycznych i kanonów soborów. *Regula Chrodeganga* – napisana w latach 755–757 – składała się z prologu i 34 rozdziałów. Regulowała życie codzienne kanoników (rozdz. I–XIII), poruszała problem grzechu (XIV–XIX), pożywienia (XX–XXIV), urzędów kanonicznych (XXV–XXVII) oraz szczegółowe kwestie opieki nad chorymi, jałmużny i liturgii (XXVIII–XXXIV). *Regula Chrodeganga* kładła silny nacisk na życie wspólne, ze wspólną sypialnią, wspólnymi posiłkami oraz wspólną modlitwą. Reguła nie narzucała kanonikom wszystkich zasad ascezy monastycznej, ale zwracała uwagę na obowiązek dążenia do świętości⁴⁷.

Jedną z pierwszych reguł kanonickich, w ścisłym znaczeniu, na których opierały się późniejsze fundacje, była również tzw. *Reguła akwizgrańska* (*Institutio canonicorum et sanctimonialium Aquisgranensis*), której autorem miał być arcybiskup Amalary z Metz († 850)⁴⁸. Ten teolog-liturgista i dyplomata z inicjaty-

⁴⁴ Beda Venerabilis, *Historia ecclesiastica gentis anglorum*, I, 27: „Sed quia tua fraternitas monasterii regulis erudita, seorsum fieri non debet a clericis suis in ecclesia Anglorum, quae auctore Deo nuper adhuc ad fidem perducta est, hanc debet conversationem instituire, quae initio nascentis ecclesiae fuit patribus nostris; in quibus nullus eorum ex his, quae possidebant, aliquid suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia”.

⁴⁵ Zob. R.A. Markus, *Grzegorz Wielki*, tłum. P. Nehring, Warszawa 2003, s. 31–42, 87–91.

⁴⁶ Zob. M. Zahajkiewicz, *Chrodegang*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1995, k. 279–280; E. Morhain, *Origine et histoire de la „Regula Canonicorum” de St Chrodegang*, [w:] *Miscellanea Pio Paschini. Studi di Storia Ecclesiastica*, Roma 1948, s. 173–185; W.D. Carpe, *The „Vita Canonica” in the „Regula Canonicorum” of Chrodegang of Metz*, Chicago 1975; M.A. Claussen, *The Reform of the Frankish Church: Chrodegang of Metz and the „Regula Canonicorum” in the Eighth Century*, Cambridge 2004; J. Bertram, *The Chrodegang Rules: The Rules for the Common Life of the Secular Clergy from the Eighth and Ninth Century*, Ashgate 2005; N. Grüneberg, *Chrodegang und die Kanonikerreform im Licht der neueren Forschung*, Magdeburg 2008.

⁴⁷ Zob. J. Châtillon, *„La spiritualité canoniale” St. Chrodegang: Communications présentée au colloque tenu à Metz à l’occasion du douzième centenaire de sa mort*, Metz 1967; F. Pogiaspalla, *La Vita Comune del Clero*, s. 71–100.

⁴⁸ Zob. R. Niparko, *Amalary z Metz*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1995², k. 399; A. Cabaniss, *Amalarius of Metz*, Amsterdam 1953.

wy króla Franków Ludwika I Pobożnego i na polecenie synodu w Akwizgranie opracował w 816 roku regułę życia dla duchownych, w której w 145 rozdziałach – zawierających wyjątki z tekstów Ojców Kościoła, synodów kościelnych, Biblii, *Reguły benedyktyńskiej* i *Reguły Chrodeganga* – określił życie wspólne duchownych, rozróżniając wyraźnie kanoników od mnichów. Księża wiodący życie wspólne mieli – według niego – sypiać we wspólnej sypialni, jadać we wspólnym refektarzu, praktykować ubóstwo, zajmować się chorymi, razem uczestniczyć w nabożeństwach, poświęcać się lekturze, przygotowywać się do wygłaszania kazań⁴⁹. Zarządzenie synodu zjednoczyło wspólnoty kanoniczne, dotąd niezależne od siebie, w bardziej widoczną całość, a także dało początek pierwszej większej reformie w dziejach tej instytucji. Do ośrodków życia kanoniczego, które zostały zreformowane w oparciu o *Regułę akwizgrańską* należały także kanonie w Barcelonie i Vich (Hiszpania), w Chartres, Paryżu, Reims, Lyonie i Besancon (Francja), Laon i Liege (Belgia), Kolonii, Magdeburgu, Bremie i Bambergu (Niemcy) oraz kilka innych na terenie dzisiejszych Włoch⁵⁰.

Nowa, i zarazem złota era, dla kanonikatu zaczęła się w XI wieku, jako następstwo reformy gregoriańskiej⁵¹. Punktem wyjścia dla niej był synod laterański, odbyty w 1059 roku pod przewodnictwem papieża Mikołaja II, zwołany dla uporządkowania dyscypliny życia kościelnego⁵². Na synodzie tym podjęto kroki zmierzające do reformy duchowieństwa, w tym wspólnot kanonicznych, których styl bycia odstawał w sposób nader widoczny od ideału apostolskiego. Protagonistą synodu był mnich Hildebrand, późniejszy papież Grzegorz VII († 1085), który wystąpił z ostrą krytyką *Reguły akwizgrańskiej*, a zwłaszcza tych jej kanonów, które dopuszczały własność prywatną⁵³. Według Hildebranda zbyt niska pobłażliwość reguły w tym właśnie zakresie była jedną z przyczyn upadku życia kanonicznego. Owocem synodu była przepracowana reguła, której pierwsza część z tekstami patrystycznymi na temat życia wspólnego duchownych pozostała bez zmian. Zreformowano natomiast część drugą, w której mowa była o własności prywatnej, dzieleniu dochodów oraz wydawaniu pożywienia i napoju.

W nowej regule ustalono powrót do życia apostolskiego *in congregatione canonica*; dokonano też zmiany w dotychczasowej formule profesji, podkreślając w niej mocno życie wspólne *sine aliqua proprietate*⁵⁴. Ruch gregoriański, wspomagany szczególnie przez Piotra Damianiego⁵⁵, objął wiele wspólnot kanonicznych, które powróciły do życia wspólnego *sine aliqua proprietate*. Ale wówczas doszło też do rozłamu wśród kanoników⁵⁶. Wspólnoty kanoniczne, które przyjęły proponowaną przez synod reformę zaczęto nazywać regularnymi (*regulares*). Natomiast kanoników, którzy nie przyjęli życia wspólnego bez własności, chociaż pozostali pod jednym dachem i zachowali praktykę wspólnego oficjum liturgicznego, nazwano świeckimi (*saeculares seu proprietarii*) i to właśnie w tym nurcie od 750 lat sytuuje się Warmińska Kapituła Katedralna.

Powyższy zarys – bardzo ogólny i skrótowy – przedstawia źródła życia wspólnego duchowieństwa diecezjalnego, które w średniowieczu przybrało formę kapituły i w niej wkroczyło na Świętą Warmię. Wczytując się dziś w pierwsze normy prawne dwóch najstarszych kapituł warmińskich (fromborskiej i dobromiejskiej)⁵⁷ nie trudno jest wychwycić podobieństwa, ale i – niestety – różnice, z fundamentami, które położone zostały pod *vita communis clericorum* już w najwcześniejszych pismach Ojców Kościoła. Pozostaje wciąż jednak nadzieja na prawdziwy powrót *ad fontes*, także, jeżeli idzie o *vita apostolica clericorum* w kapitułach, bo przecież: *Historia magistra vitae est*.

⁴⁹ Zob. M. Daniluk, *Kanonickie reguły*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, Lublin 2000, k. 583–584; F. Poggiaspalla, *La Vita Comune del Clero*, s. 101–142.

⁵⁰ Zob. G. Ferrari, *Early Roman Monasteries: Notes for the History of Monasteries and Convents at Rome from the V through the X Centuries*, [w:] *Studi di antichità cristiana* 2, Rome 1957.

⁵¹ Zob. G. Denzler, *Die Kanonikerbewegung und die gregorianische Reform im 11. Jahrhundert*, *Studi Gregoriani* 9(1972), s. 223–237; F. Poggiaspalla, *La Vita Comune del Clero*, s. 143–165.

⁵² Zob. C. Egger, K. Abt, *Die Lateransynode vom Jahre 1059*, In *Unum Congregati* 6(1959), s. 46–51.

⁵³ Zob. G. Bardy, *Saint Grégoire VII et la réforme canoniale au XIe siècle*, *Studi Gregoriani* 1(1947), s. 47–64; J. Leclercq, *Un témoignage sur l'influence de Grégoire VII dans la réforme canoniale*, *Studi Gregoriani* 6(1959–1961), s. 173–228.

⁵⁴ Zob. Ch. Dereine, *Vie commune, règle de Saint Augustin et chanoines réguliers au XIe siècle*, *Revue d'histoire ecclésiastique* 41(1946), s. 365–406; tenże, *La prétendue règle de Grégoire VII pour chanoines réguliers*, *Revue Bénédictine* 71(1961), s. 108–118; tenże, *La 'Vita Apostolica' dans l'ordre canonial du IXe au XIe siècles*, *Revue Mabillon* 51(1961), s. 47–53.

⁵⁵ Zob. H.P. Laqua, *Traditionen und Leitbilder die dem Ravennater Reformator Petrus Damiani. 1042–1052*, München 1976; F. Poggiaspalla, *La Vita Comune del Clero*, s. 152–157.

⁵⁶ Zob. G.P. Marchal, *Was war das weltliche Kanonikerinstitut im Mittelalter? Dom- und Kollegiatstifte: eine Einführung und eine neue Perspektive*, *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 3–4(1999), s. 761–807; 1(2000), s. 7–53.

⁵⁷ Zob. J. Obłąk, *Statuty Warmińskiej Kapituły katedralnej (w rozwoju historycznym)*, s. 45–58; M. Wysocki, *Statuty dobromiejskiej kapituły kolegiackiej (wprowadzenie i tłumaczenie)*, s. 55–103.